

Norske Konserves

nkf n
NORDISK
KONSERVATOR
FORBUND
NORGE

The altar frontal from Komnes

Nadine Huth

Et nyoppdaget Munch-maleri

Biljana Casadiego

ICOM-CC Triennial meeting

Kjersti Ellewesen

Konserveringsprogrammet ved UiO

Jeremy Hutchings

Konservering av riksregaliene

Anne Sommer-Larsen

Europeisk standardiseringsarbeid

Rolf Duus

1/2006

Galleriets Rammeverksted A/S

SVEIN ENGEBRETSEN
Rammemaker

For bevarende innramming
Etabl. 1979

Eilert Sundts gate 40
0355 Oslo

Tlf: 22 46 48 08
Faks: 22 46 48 10
E-post: gal.ram@c2i.net

Høyers Restaureringsatelier

ANETTE HØYER
Malerikonservator MNKF

Konservering og restaurering av malerier
Kvalitet gjennom 30 år

Oscars gate 71
0256 Oslo

Tlf: 22 44 55 45
Mob: 93 08 08 58
E-post: anhoy@c2i.net

Aage Knudsen & Sønn

PER KNUDSEN
Forgyller

Forgylling av rammer og møbler
Håndlaget kvalitet. Etabl. 1965

Eilert Sundts gate 40
0355 Oslo

Tlf: 22 46 43 22
Faks: 22 46 43 22

Vi samarbeider for å bevare dine kunstverk

ARKIVPRODUKTER AS

FORHANDLER PRODUKTER FRA BL. ANNEN:
KLUG CONSERVATION, TEMART, SECOL, ARROWFILE, PAPER NAO,
PRESERVATION EQUIPMENT, MUNKTELL OG LEHA.

VI LAGERFØRER ET BREDT SORTIMENT AV PRODUKTER OG LEVERER
TIL
MUSEER, ARKIVER OG GALLERIER
OVER HELE LANDET.

AV PRODUKTER KAN NEVNES: FOTOKONVOLUTTER,
JAPANPAPIR, SYRE- OG LIGNINFRIE ESKER I MANGE STR. OG TYPER,
MAPPER OG LOMMER I POLYESTER OG POLYPROPYLEN, SILKEPAPIR OG
PAPIR / PAPP I SYREFRI KVALITET, HANSKER, TAPE, LIM, BØRSTER, SVAMPER,
ETIKETTER, FOLDERE, FILMER OG FOLIER, PENNER, OG KONSERVERINGSMATERIELL.

BESØK WWW.ARKIVPRODUKTER.NO

ARKIVPRODUKTER AS, VIDAR KRINGSJAA
FR. NANSENSGATE 32, 2319 HAMAR
TLF. 62 52 13 51, FAKS 62 52 40 24, MOBIL 926 51 375
VK@ARKIVPRODUKTER.NO

Innhold

- 2** Redaktøren har ordet
- 3** Lederen har ordet
- 4** NKF-N styret 2005–2006
- 5** Styret informerer
Viktige datoer
- 6** The altar frontal from Komnes
Nadine Huth
- 10** Konservering av Riksregaliene – en gylden utfordring
Anne Sommer-Larsen
- 12** A presentation of the conservation programme
at the University of Oslo
Jeremy Hutchings
- 15** Kort om en nyoppdaget Munch
Biljana Topalova-Casadiego, Ph.D.
- 17** 14 th Triennial Meeting ICOM-CC, september 2005
«Our cultural Past – Your Future»
Kjersti M. Ellewesen
- 19** Europeisk standardiseringsarbeid: Bevaring av kulturminner
Rolf Duus
- 20** NKF's forbundsrådsmøte 2005
Anne Håbu og Anja Sandtrø
- 21** ECCO – oppsummering 2005
Tanja Reed
- 22** Agenda til ECCOs generalforsamling 2006

1/2006

Norske Konserves tar gjerne imot artikler relatert til konservering, men redaksjonen forbeholder seg retten til å avvise og/eller forkorte artikler, eller å plassere disse i et annet nummer enn det førstkomende.

Neste deadline: 15.08.2006

Bidrag til Norske Konserves

Artikler kan skrives på norsk eller engelsk, maksimalt 1500 ord. Referater fra konferanser o.l. bør ikke overskride 750 ord. Ingen formatering eller fotnoter. Sluttnoter som vanlig tekst. Teksten kan leveres som Word-dokument (.doc) eller rikt tekstformat (.rtf)

Bilder

Bilder til artiklene sendes som separate filer – ikke som en del av tekstdokumentet. Digitale bilder med en oppløsning på 300 dpi i JPEG-format foretrekkes. Bildene bør ikke sendes i mindre format enn de ønskes presentert.

E-post: ingrid@movito.net
katscharff@gmail.com

Post: Norske Konserves
v/ Ingrid Grytdal Eilertsen
Sørligata 44
N-0577 Oslo

Norske Konserves kommer ut 2 ganger i året.

Annonsepriser - Format: A4

Svart-hvitt	Farger
Helseide: Kr 2000,-	Kr. 3000,-
Halvside: Kr 1000,-	Kr. 1500,-
Kvartside: Kr 500,-	

Layout: Fredrik Matheson

Trykk: CopyCat

Opplag: 230

Norske Konserves er et tidsskrift for medlemmer av Nordisk Konservatorforbund – Den norske seksjonen (NKF-N). Tidsskriftet har som mål å oppdatere medlemmene om de ulike aktivitetene som foregår i forbundet, samt å utveksle informasjon mellom konservatorer innen ulike materialområder.

Redaksjon:

Ingrid Grytdal Eilertsen
Katrine Strandskogen Scharffenberg
Ellen Hole

Lederen har ordet

Kjære medlemmer!

Den 20.oktober i fjor holdt konservator Heinz Kusch ved Norland Restaureringsverksted foredrag på NKF-Ns høstmøte i lokalene til Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU). Foredragets tittel var »Mausoleet på Dønne, et uvanlig restaureringsprosjekt.»

Den 8.desember arrangerte NKF-N julemøte i de nye lokale til ABM-utvikling i Observatoriegata i Oslo. Konservator og leder ved konserveringsavdelingen på Norsk Teknisk Museum, Anne Sommer-Larsen, holdt foredrag om konserveringen av Norges riksregalier. Deretter fikk de oppmøtte en omvisning i de nye lokalene av Tora Synnøve Yli Myre, konservator og rådgiver i ABM-utvikling.

Invitasjon til vintermøtet i begynnelsen av mars sendes ut om kort tid. Vårmøtet arrangeres samme dag som årsmøtet i NKF-N, fredag 28. april.

Styret takker alle foredragsholdere for deres bidrag på medlemsmøtene og i Norske Konserve, samt NIKU og ABM-utvikling som stilte lokaler til disposisjon!

Den 31.januar deltok NKF-N leder på et møte hos Norges museumsforbund (NMF) i forbindelse med planleggingen av konserveringsseminaret på NMFs landsmøte i Hell/Stjørdal 6.-9.september. Tilstede på møtet var også leder i NMFs Konserverings –og Revitautvalg, konservator Vigdis Vingelsgaard. Det ble besluttet at tema for årets konserveringsseminar er »Samlingsforvaltning».

Den 3.mars deltar NKF-Ns ECCO representant, Tanja Røskar Reed, på generalforsamlingen i Brüssel. Mer informasjon om ECCO fins på NKF-Ns hjemmeside www.museumsnett.no/nkf_n/ eller på ECCOs hjemmeside www.ecco-eu.info/

Nordisk Konservator forbunds 17. kongress, i regi av NKF-S, finner sted i Stockholm den 30.november til 1.desember. Tema for kongressen er »SMUTS». Sammendrag til foredrag eller poster presentasjon (maks 250 ord) sendes til NKF-Ns ordfører Lars Bjørk, helst via e-post lars.bjork@kb.se, innen 1.mai.

På vegne av styret i NKF-N vil jeg takke redaksjonen i Norske Konserve for deres innsats!

Anne-Grethe Slettemoen

Leder, NKF-N

Redaktøren har ordet

Kjære leser!

Et nytt år er godt i gang, og vi i redaksjonen er glade for å presentere Norske Konserves nr 1/2006. Siden forrige utgave har redaksjonen jobbet med å få nye abonnenter og annonsører, og vi setter stor pris på tipsene vi har fått fra NKF-Ns medlemmer. Vi er også alltid interessert i tips om kolleger som har spennende arbeidsoppgaver som de kunne tenke seg å dele med NKs leser. Vårt mål er at NK skal være et forum der man kan presentere både små og store konserveringsprosjekter for foreningens medlemmer. Vi har også etter hvert fått mange eksterne abonnenter, og NK utgjør derfor også en kilde til informasjon om konservering for museumsansatte og andre relaterte faggrupper.

I dette nummeret presenterer Nadine Huth alterfrontalet fra Komnes. Nadine er ansatt ved KHM, der hun for tiden arbeider med gjenstandenene av alunkonservert tre fra Osebergfunnet. Hun har sin konservatorutdannelse fra Dresden Academy of Fine Arts og avsluttet det femårige diplomstudiet i 2003.

Videre bidrar Biljana Casadiego med informasjon om et nyoppdaget maleri av Edvard Munch i Kunsthalle Bremens eie. En slik oppdagelse er sjeldent, og måten maleriet ble oppdaget på, samt dets motiv og utførelse, gjør at man kan være relativt sikker på kunstverkets opprinnelse.

Rolf Duus fra Standard Norge informerer om det europeiske samarbeid som er satt i gang for å utvikle standarder for bevaring av kulturmin-

ner. Dette gjelder alt fra terminologi til pakking og transport, og arbeidet vil bli presentert på et informasjonsmøte den 30. mars i år. NKF-Ns medlemmer oppfordres til å delta.

Vi har lenge ønsket oss en presentasjon av det nye studieopplegget for konservering ved Universitetet i Oslo. I denne utgaven av NK svarer Jeremy Hutchings på spørsmål som vi tror mange har stilt seg, ikke minst de to kullene fra konservering storfag som på mange måter føler at de faller mellom to stoler hva formell kompetanse angår.

Vi trykker også flere referater denne gangen; Kjersti Ellewesen forteller fra ICOM-CCs møte i Haag, mens Anne Håbu og Anja Sandtrø refererer fra Forbundsrådsmøtet i Helsinki sommeren 2005. Tanja Røskar Reed bidrar som vanlig med nytt fra ECCO Styret minner om viktige datoer fremover som vi håper at alle merker seg.

Da gjenstår det bare å ønske alle våre leser en fin vår. Vi håper dere får glede av denne utgaven av Konserves!

Hilsen redaksjonen
Ingrid, Katrine og Ellen

NKF-N Styret 2005-06*

Leder

Anne-Grethe Slettemoen
Nationalmuseum, Avdelning för Konservering
Box 16176, 103 24 Stockholm
Mobil +46 76 207 56 41
Tlf, jobb +46 8 5195 4357
Tlf, privat: +46 8 32 94 72
E-post, jobb: asn@nationalmuseum.se
E-post, privat: anne@slettemoen.no

Nestleder

Anne Håbu
Teknisk Museum
Kjelsåsveien 143, 0491 Oslo
Tlf 22 79 60 69
E-post: annne.habu@tekniskmuseum.no

Sekretær

Guro Hjulstad
Kulturhistorisk Museum
Pb 6762 St. Olavs Plass, Sentrum, 0130 Oslo
Tlf 22 85 95 00
E-post: guro.hjulstad@khm.uio.no

Kasserer

Barbro Wedvik
NIKU
Pb 736 Sentrum, 0105 Oslo
Tlf 23 35 50 00
E-post barbro.wedvik@niku.no

Styremedlemmer

Anja Sandtø
Nasjonalmuseet
Pb 7014 St. Olavs Plass, Sentrum
0130 Oslo
Tlf 22 86 22 54
E-post: anja.sandtø@nasjonal museet.no

Morgan Denlert
Norsk Folkemuseum
Museumsveien 10, Bygdøy, 0287 Oslo
Tlf 22 12 37 65
E-post: Morgan.Denlert@norskfolkemuseum.no

Varamedlemmer

Gry Landro
Oslo kommunens kunstsamlinger, Munch-museet
Pb 2812 Tøyen, 0608 Oslo
Tlf 23 49 35 00
E-post: gry.landro@kie.oslo.kommune.no

Jin Ferrer

Oslo kommunens kunstsamlinger, Munch-museet
Pb 2812 Tøyen, 0608 Oslo
Tlf 23 49 35 00

E-post jin.ferrer@kie.oslo.kommune.no

Andre verv:

Norske Konserves

Ingrid Grytdal Eilertsen, redaktør
Oslo kommunens kunstsamlinger, Munch-museet
Pb 2812 Tøyen, 0608 Oslo
Tlf 23 49 35 00
E-post, jobb.: ingrid.eilertsen@kie.oslo.kommune.no
E-post, privat: ingrid@movito.net

Katrine Strandskogen Scharffenberg,
annonseansvarlig

Kulturhistorisk Museum, Konserveringsseksjonen
Pb 6762 St. Olavs Plass, Sentrum, 0130 Oslo
Tlf 22 85 95 64
E-post katrine.scharffenberg@khm.uio.no

Ellen Hole, redaksjonsmedarbeider

NIKU
Pb 736 Sentrum, 0105 Oslo
Tlf 23 35 50 00
Mobil: 93 67 95 40
E-post, jobb: ellen.hole@niku.no
E-post, privat: ellenbd72@hotmail.com

Meddelelser om Konservering

Ida Bronken
Mosseveien 6A
0193 Oslo
E-post: idbronke@online.no

NKF-N webredaksjon

Jin Ferrer (se detaljer over)

Viktige datoer 2006

NKF webredaksjon

Sander Solnes, redaksjonsmedlem
Trøndelag Folkemuseum Sverresborg
Riiser-Larsens vei 16
7020 Trondheim
Tlf 73 89 01 00
E-post sander@solnes.no

Valgkomité

Anne Bjørke
NIKU
Pb 736 Sentrum, 0105 Oslo
Tlf 23 35 50 00
E-post anne.bjorke@niku.no

Biljana Casadiego
Oslo kommunes kunstsamlinger, Munch-museet
Pb 2812 Tøyen, 0608 Oslo
Tlf 23 49 35 00
E-post: biljana.casadiego@kie.oslo.kommune.no

Vurderingskomite

Marie von Möller
Bergen Kunstmuseum
Ramus Meyers allé 3, 7 og 9, 5015 Bergen
Tlf 55 56 80 00
E-post: marie@bergenartmuseum.no

Nina Hesselberg-Wang
Nasjonalbiblioteket
Postboks 2674 Solli , 0203 Oslo
Tlf 810 01 300
E-post: nina.hesselberg-wang@nb.no

Catinka Borgarp
Arkeologisk museum i Stavanger
Pb 478 Sentrum, 4002 Stavanger
Tlf 51 84 60 00
E-post: cbo@ark.museum.no

*Frem til årsmøtet 28.04.2006

- 3. mars, E.C.C.O generalforsamling, Brüssel
- 15. mars, NKF-N styremøte
- 28. april, NKF-N vårmøte, samt årsmøte
- 6.–9. september, Konserveringsseminar, NMF
landsmøte, Hell/Stjørdal
- 30. november–1.desember, NKF kongress
(Tema: Smuts), Stockholm

Styret informerer

Call for papers

Nordiska konservatorförbundets
16:e kongress

Nordiska konservatorförbundets sextonde konferens hålls den 30 november – 1 december 2006 i Stockholm, på inbjudan av den svenska sektionen.

Konferensens tema är SMUTS!

Vi vill inbjuda dig att hålla ett föredrag eller att göra en posterpresentation. Om du vill medverka skicka in en sammanfattning på max 250 ord till NKF-S:s ordförande Lars Björk. Vi föredrar att få ditt förslag i elektronisk form via e-post: lars.bjork@kb.se men det går också att sända det via brev till Lars Björk, Kungl. biblioteket, Box 5039, SE-102 41 Stockholm, Sverige. Vi önskar få din sammanfattnings senast 1 maj, 2006.

Vi meddelar de utvalda föredragshållarna senast 31 Maj, 2006.

Med vänlig hälsning
Styrelsen NKF-S

The sculpted altar frontal from Komnes is an artefact that is very little known. The frontal was examined to provide detailed information and characterize the wooden construction and the painting technique. The results are based on a variety of technological research and instrumental analyses. In the next stage this information will be used to compare the frontal from Komnes with contemporary artefacts, within the scope of chronological and geographical relevance. The results presented in this paper shall give a brief summary of the study and hopefully turn attention to this attractive medieval work.

The altar frontal from Komnes

– a technical examination of the wooden support and painting techniques

Nadine Huth

Kulturhistorisk museum

Introduction

The frontal from Komnes (Figures 1 and 2) now belonging to the Collection of the Museum of Cultural History, University of Oslo, is a rare example of Scandinavian sculpted altar frontals. A detailed art historical examination has not yet been undertaken, therefore it is not known exactly when the Komnes frontal was made. According to Martin Blindheim the frontal, dating to 1230–1260, was originally made for the altar in the rural stave church in Komnes.¹

Features like the construction and size of the panel support the general agreement that this sculptured panel was an altar frontal, which stood in front of the altar mensa. The frontal is divided into three main sections. In the central scene the Trinity is depicted within a quatrefoil and surrounded by the symbols of the four Evangelists.

The central section is flanked on each side with registers, arranged in two tiers. There are arcaded canopies and columns in each of the registers, subdividing the sections into six compartments. A standing Apostle-figure is depicted in each compartment. The arcaded canopies containing the

Apostles are decorated with trefoil arches and carved with low-relief foliage in the spandrels above. All pictorial elements are carved and fastened against a carved lozenge-patterned background.

A moulded outer frame encloses the pictorial area. The frame profile consists of an outer roll, a flat section with a bevelled inner side and an inner roll, formed as a twisted square-sectioned metal rod. Roundels, each with a portrait, and rosettes are carved in relief into the flat section of the frame.

Though the altar frontal was repainted in a post-medieval phase, probably in the 17th century, small traces of original paint and metal foil still remain and give an impression of its original condition. An extraordinary rich use of metal foil indicates that the Komnes frontal would originally have presented an appearance of a splendid altar decoration. The decoration of the background with lozenge patterns would have appeared highly effective when newly «gilded» and likely increased the effects of the reflective metal surfaces. Faces and parts of the figures' garments were painted. Possibly painted lines, specifying different areas, contributed to the final appearance of the frontal.

1. Overall view of the altar frontal from Komnes.

2. Overall view of the altar frontal (reverse side).

Support

The timber used throughout the original construction of the frontal from Komnes is probably oak. The frontal is constructed from four horizontal boards joined together to form a rectangular panel, approximately 105 cm high by 178 cm wide.

A moulded frame is placed on the front of the panel. The horizontal frame members are carved as an integral part of the upper and lower panel boards, while the vertical frame boards are nailed onto the panel's front.

The horizontal boards meet in simple butt joins, most likely without a glue adhesive between the boards. The most important stabilizing function is given by the vertical elements, such as the vertical outer frame members and inner frame elements, as they are placed across the horizontal boards and reinforce their assemblage. The slightly open gaps between the panel boards were plastered with whitish putty and sometimes filled with a thin wooden lath. Additionally the joins were reinforced by bridging with parchment strips, which were applied to both sides of the panel (Figure 3). The reverse of the panel remains roughly hewn, while the front face is trimmed and decorated with carved architectural and sculptural elements. One of the very significant structural features of the Komnes frontal is the lozenge-patterned background. The raised lozenges have a square, flat shaped centre and are chamfered towards the adjacent cell, forming a waffled background relief.

Painting materials and techniques

A technical investigation of the polychromy of the Komnes frontal was undertaken to determine the nature of the surviving original materials. The analyses are primarily based on appearance, surface microscopy and cross-sections. Elemental identification was carried out with a FTIR-microscope and an electron microscope equipped with an X-ray analyzer (SEM-EDX). Unfortunately only a small amount of original polychromy could be detected.

The results are significant, showing that the original painted decoration mainly included water silvering techniques cov-

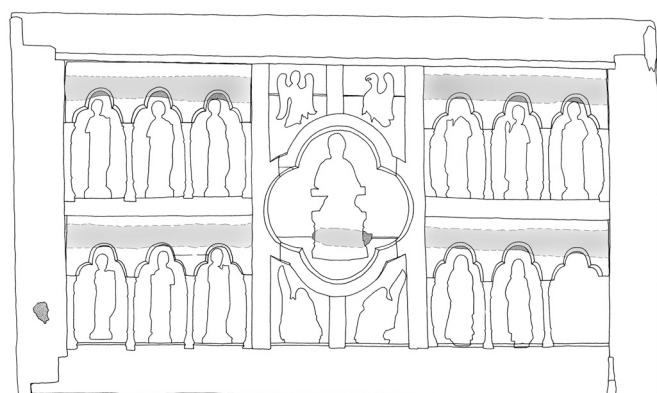
ered with glazes. The pigments identified are: lead white, vermillion, lead red, charcoal black and calcium carbonate. Due to the lack of original material, complete insight into the working procedure of the artists could not be obtained. However, as far as it can be shown, the painting technique is consistent with medieval Northern European practice.

A white, un-pigmented ground layer covered the wood in all polychrome areas, except on the reverse of the frontal. In SEM-EDX analyses the chalk ground has been identified as pure calcium carbonate bound with a water-soluble material, likely to be animal glue. The characterization of the binding medium is based on the white porous appearance of the ground and its solubility in water.² The thickness of the chalk ground varies, but it is mostly less than 1 mm thick. Thus, with regard to the levelling of the wooden surface, it is a remarkably thin layer.

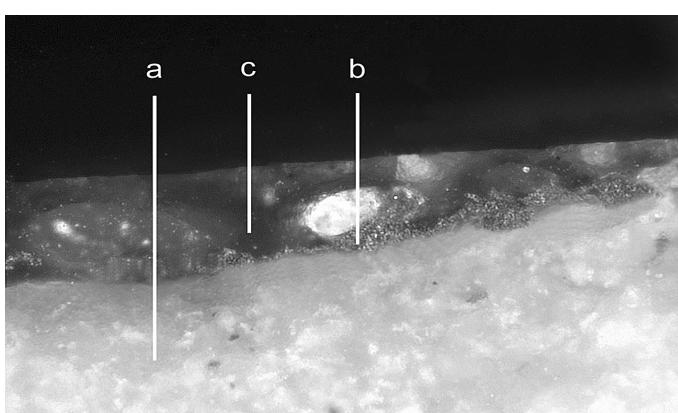
The entire ground surface appears to have been saturated with an aqueous medium. This layer probably served both as an isolation layer and as an adhesive, binding the silver leaves in the adequate areas.

The only technique of a metal application, which is suitable for almost the whole frontal, is a water silvering technique. Microscopic evidence suggests that the silver has been fixed directly to the ground by using an aqueous adhesive. The silvered surface was primarily used as a reflective base for transparent glazes. From visual assessment as well as from the images of the cross-sections it seems that mainly a yellowish transparent layer glazes the silver (Figure 4).³

Concluding these observations, the technique is consistent with the technique of imitation gold, observed on numerous contemporary Norwegian sculptures and painted frontals and described in detail in the Icelandic manuscript *Líkneskjusmíð*.⁴ Although it has not yet been possible to analyze different hues of the superimposed glaze, it is highly likely that variations of glazes were applied to create several types of iridescent surfaces.⁵ After the silver was applied and covered with glaze, the painting took

3. Diagram showing the application of parchment strips on the frontal's front.

4. Cross-section. Inner roll of the upper frame member. The layers in order of application: (a) chalk ground; (b) silver; (c) yellow glaze.

place. Nowhere could a layer of under-paint be observed. The original paint remaining at a few portraits of the outer frame members allows only a limited study of the painting technique. As far as it can be seen, two different types of painting techniques were employed: paint on the garments is applied as a single, monochrome layer, while for varying flesh tones a wet-in-wet modelling was carried out. Black outlines, applied on top of the glazed, silvered and painted surface, are specifying different areas. The reverse of the frontal is irregularly covered with black paint. The layer is very thin and probably consisting of charcoal black bound with an aqueous medium.

Comparative materials

An effort is being made at the moment to define the status of the frontal from Komnes within the contemporary production of altar frontals. When looking for related material, basic features such as composition, style and technique, as well as characteristic details constitute the starting point. It lies near to hand to compare the frontal from Komnes with the large group of contemporary painted frontals in Norway, which have been extensively studied from a technical as well as an art-historical point of view.⁶

However, despite a few stylistic and technical similarities between the painted frontals and the sculptured frontal from Komnes, a special relationship is not evident. Corresponding features are not characteristic, but underlie contemporary as well as regional style and woodworking practices. Sculpted altar frontals within Scandinavia are from Vilnes (Norway, Sogn og Fjordane)⁷ and Berg (Småland, Sweden). The Swedish frontal from Berg is probably the closest comparative object, as it seems to have been made in

5. Detail of the carved relief background, central scene.

an almost identically compositional style. Unfortunately the lack of technical data for the frontal from Berg makes it difficult to cast any further light on this question and identify related features.

One of the characteristic details, which link the frontal from Komnes to a limited group of objects, is the relief background (Figure 5). Both technically and stylistically, the lozenge-patterned background is close to those found on one British and a few Scandinavian works, altar shrines and frontals,⁸ all dated between 1190 and 1300⁹. It is generally recognized that, stylistically, the decoration of the background is indebted to contemporary metalwork. The Komnes frontal, however, is in more than one respect related to goldsmith decorations¹⁰.

When studying further details, one becomes aware of the great similarity to the group of Golden Altars, which have a wooden core and a shell of embossed gilded copper plates.

Appraising all the parallels between the sculptured frontal from Komnes and the Golden Altars, the frontal has obviously been the subject for an imitation of metal work. That fact is not astonishing, as the number of known objects belonging to the group of the Golden Altars attests to their popularity. Although no examples survive in Norway, their existence is recorded¹¹. Thus the production of the frontal from Komnes responded to a general tendency. Considering contemporary works of art, sculptures as well as retabiles, the development of imitating other noble materials becomes obvious.

In conclusion, reflecting the parallels to the North European frontals covered with metal plates as well as to the entirely painted ones, the frontal from Komnes may represent an intermediate link between both groups. It may not only be seen as a copy, but as a development of artistic techniques resulting in a highly effective product. In that way its production becomes important as a continuation as well as an innovation.

Summary

The sculpted altar frontal from Komnes has provided further insight into the technical art-history of medieval painted wooden objects in Norway, from the production of individual wooden components and their assembly to a frontal, to the use of different types of pigments and painting techniques. The small amount of original paint, observed under the over-paint, does not allow a complete knowledge about the materials and working procedures. As far as it can be seen, the effect of the frontal was determined not so much by the number of different colours, as by the application of silver foil covered with glaze.

Dated to the second half of the 13th century the altar frontal from Komnes is a member of a large group of altar frontals in Europe. However, limiting the scope, related objects within Scandinavia are rather rare. The search for connecting lines, which set the Komnes frontal into a dense network, makes therefore a deepening of the research technologically and art-historically interesting.

Acknowledgements and Thanks

I am very grateful to Professor Unn Plahter at the Museum of Cultural History, University of Oslo, for her generous assistance. I would like to thank Svein A. Wiik, Professor Erla Bergendahl Hohler, Kaja Kollandsrud, Susan Braovac, Anne Milnes at the Museum of Cultural History, University of Oslo, and Jilleen Nadolny at the Department of Archaeology, Conservation and Historical Studies, University of Oslo, for their interest in the research and for stimulating the discussion. Similar thanks are extended to Dr. Katharina v. Salis, Geologisches Institut, Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich, for analysis of samples of chalk, Håkan Lindberg at the Museum of National Antiquities in Sweden and Kristin Bliksrud Aavitsland at the Department of Archaeology, Conservation and Historical Studies, University of Oslo.

nadine.huht@khm.uio.no

References

1. Komnes Kirke 100 År 1881-1981, Komnes, September 1981, pp. 4
2. A sample of chalk was taken and the fossils present were identified by Katharina von Salis, Geologisches Institut, Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich. The analyses show that the chalk used on the frontal was taken from the «Continental region» (CC26).
3. FTIR-microscopy of the yellow glaze, sampled from the imitation gold background, shows a curve consistent with the curve for pure pine resin. No other components were detected.
4. Plahter, U: Líkneskjusmíð: Fourteenth-century instructions for painting from Iceland. In: Zeitschrift für Kunsttechnologie und Konservierung, 6, 1992, pp. 167-173
5. Green and red glazes on silver combined with imitation gold are widely used on the contemporary Norwegian painted altar frontals and sculptures.
6. ACTA AD ARCHAEOLOGIAM ET ARTIUM HISTORIAM PERTINENTIA, Vol. XI, Norwegian medieval altar frontals and related material. Rom, 1995; Plahter, U.: Painted Altar Frontals of Norway 1250-1350. Vol.2: Materials and Technique. London, 2004
7. Beside the frontal from Komnes, the frontal from Vilnes is the only surviving sculpted frontal in Norway. However, as it is different in stylistic as well as in technical aspects a comparison with the frontal from Komnes is impossible.
8. Examples are the Altar Reredos from Adisham church (Kent, Great Britain), the altar frontal from Berg (Småland, Sweden), the altar shrine from Edestad (Blekinge museum, Karlskrona), the shrine of the Virgin from Fröskog (Dalsland, Sweden), the shrine of the Virgin from Glava (Värmland, Sweden), the shrine of the Virgin from Jällby (Västergötland, Sweden), the shrine of the Virgin from Norra Ny (Värmland, Sweden), the shrine from Urdiala (Finland), as well as the Madonna from Vallset (Hedmark, Norway).
9. According to Nadolny, the background patterning by carving into the wooden surface was employed roughly during the thirteenth century. Nadolny, J.: The gilded tin-relief backgrounds of the Thornham Parva Retable and the Cluny Frontal: technical and stylistic context. In: The Thornham Parva Retable, 2003, pp.175
10. Similar designs are evident at the «Golden Altar» frontals from Lisbjerg, Odder, Stadil, Sahl and Ølst. Nørlund, P.: Gyldne Altre, Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden, second edition, Copenhagen 1926.
11. Wienberg, J.: Gyldne andre, kirker og kritik, Hikuin 22, Højbjerg 1995, pp.59-76

Konservering av Riksregaliene

– en gylden utfordring

Anne Sommer-Larsen

Trøndelag Folkemuseum i Trondheim

På bakgrunn av tildelte midler fra Staten til vedlikehold og forbedring av oppbevaringsforholdene til de norske riksregaliene, ble konserveringsavdelingen ved Trøndelag Folkemuseum engasjert til å forestå og utføre en rekke oppgaver som var ønskelige og påkrevd i forbindelse med ny utstilling av de norske riksregaliene i anledning kroningsjubileet i 2006.

De norske riksregaliene omfatter følgende gjenstander: kongekrone, dronningkrone, arvefyrstekrone, kongens og dronningens septre og riksepler, rikssverd, salvingshorn, marskalkstav og riksbanner. Dessuten er det en del gjenstander som er knyttet til regaliene og kroningsseremoniene som oppbevaringsetuier, kroningskåper og ordener.

Gjennom de siste ni årene er det i regi av Regaliekommisjonen foretatt en del konserverings- og gullsmedarbeid på regaliene. I løpet av de år som har gått er det observert at kronregaliene på tross av deres edle metaller ikke er upåvirket av tidens tann og de omgivelser som de oppbevares i. Det ble observert at især de regaliene, som er fremstilt i forgylt sølv viste tegn på anløping etter forbausende kort tid. Det var derfor nærliggende å se nærmere på de oppbevaringsforhold som regaliene hadde.

For ca. 10 år siden ble det produsert en sikkerhetsmonter, som regaliene hittil har vært utstilt i. På det tidspunkt var det ikke aktuelt å vurdere de materialer som inngikk i konstruksjonen med henblikk på eventuelle uheldige avgasser fra materialene. Det er nettopp i en slik sammenheng absolutt påkrevd å være spesielt oppmerksom på kvaliteten på materialene, men også å vurdere om de materialer som brukes avgir skadelige stoffer som kan angripe de gjenstander som skal utstilles.

Atmosfæren i en tett monter som denne kan få en alt for høy konsentrasjon av korrosive gasser som stammer fra tre, fiberplater, limstoffer, tetningsmasse/silikon og lignende. Samtidig kan et ustabilt klima være medvirkende til at konsentrasjonen av skadelige gasser økes, og at faren for anløping og korrosjon stiger. Da riksregaliene ikke skal pusses og håndteres mer enn høyst nødvendig er det særdeles viktig at de gis de beste oppbevaringsforhold.

I 1999 ble det utført en materialtest på analyselaboratoriet på British Museum. Denne testen konkluderte med at MDF plater (trefiberplater) og finér av ibenholt, som var brukt i bunnplaten i montren, ikke var egnet til oppbevaring av sølv mer enn 6 måneder.

Regaliene ble i hovedsak oppbevart i monteren. I perioder hvor utstillingen ikke var tilgjengelig ble de oppbevart i de gamle etuier laget av pappmasjé, tre, fløyel og skinn. Også oppbevaringskassen av eiketre var uheldig med hensyn til avgassing.

I sommeren 2002 skjedde det en alvorlig oversvømmelse av kjelleren i Nidaros Domkirke. Også regaliehvelvet ble oversvømt. Lykkeligvis befant regaliene seg i monteren. Riksbanneret stod i sin kasse på gulvet på klosser, men på grunn av vannstanden ble kassen våt i den ene enden og kloakkvann trakk opp i banneret.

Etter oversvømmelsen observerte vi en ytterligere anløpning av dronningkronen som det var viktig å stanse. På grunn av dronningkronens sårbare overflate er rensing av så omfattende anløpning en krevende oppgave.

På bakgrunn av dette var det klart at det måtte gjøres noe i forhold til regalienes oppbevaringsforhold, og en rekke oppgaver innen dokumentasjon og konserverings skulle løses:

Oppbevarings- og transportkasse til kongens krone

- Dokumentasjon og fotografering av samtlige gjenstander inkl. konservering av de gamle etuier.
- Fremstilling av nye esker og transportkasser i materialer som ikke avgir korrosive gasser.
- Kontroll av luftkvaliteten i hvelvet hvor regaliene oppbevares.
- Identifisering av edelstener og festing av løse deler og perler på kongekronen.
- Rensing av kongens rikseple for lakk.
- Rensing av kongens septer for lakk.
- Rensing av dronningkronen for korrosjon. Utskifting av uoriginal perle. Perlebroderi sikres.
- Rensing av dronningens rikseple for gammel lakk. Produksjon av ny pute under fotstykket.
- Rensing av dronningens septer for gammel lakk. Ametyst på «håndtak» renses for bronsemaling.
- Konservering av rikssverdet med balg. Røntgenfotografering av konstruksjonen. Reparasjon av løse deler og rekonstruksjon av ornament på balgen.
- Fotodokumentasjon av ikonografi på rikssverdet.
- Konservering av riksbanneret. Analyse og forsøk med ulike løsemidler for å fjerne vannskader og flekker på banner.
- Rensing av salvingshornet for gammel lakk.
- Rensing av arvefyristekronen og utretting av pullen før utstilling.
- Fjerning av gammel lakk på marskalkstav. Stempler fotograferes og tydes.
- Reparasjon og rengjøring av kroningskåpene samt annet utstyr av tekstiler med metallbroderi.

Rensing av dronningkronen

Ut fra kontakt og erfaringsutveksling med aktuelle eksperter ble det satt opp en rekke prosjekter som hver især tok utgangspunkt i oppgavens karakter og de betingelser og arbeidsforhold som var krevd.

Konserveringsverkstedet ved Trøndelag Folkemuseum har gode fasiliteter hvor det er mulig å jobbe med mange typer oppgaver. Samtidig har avdelingen erfaring med å innkalle eksperthjelp ved arbeid med oppgaver som krever spesiell kompetanse. Det var engasjert 16 personer til å dekke de forskjellige konserveringsoppgaver.

Med de sikkerhetskrav som var forutsatt kunne arbeidet med de krevende oppgaver foregå under enkel tilgang til de nødvendige fasiliteter. Arbeidene ble påbegynt i 2004 og sluttføres i 2006 til åpning av den nye utstilling i Erkebispegården i Trondheim i forbindelse med kroningsjubileet.

Organisering av konserveringsprosjektene

Da muligheten kom for å komme i gang med arbeidsoppgavene var det viktig å danne seg et overblikk over følgende:

- Hvilken type utfordringer vi sto overfor?
- Hvem kunne løse utfordringene?
- Hvor kunne arbeidet utføres?
- Hvordan kunne tidsrammen holdes?

asl@tekniskmuseum.no

A presentation of the conservation pro

Jeremy Hutchings

Konserveringsstudiet ved Universitetet i Oslo

The Conservation programme at the University of Oslo has in its short lifetime gone through an extensive alteration from the University's old grade system, with Cand. mag/storfag and Hovedfag degrees, to a more international grade system with Bachelor and Master degrees. What are the main similarities, and differences, of the former and present degree programmes?

*Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, has undertaken both an education reorganisation in 2003 in accordance with the Bologna Declaration and an institute reorganisation in 2004. The Bologna Declaration of 19 June 1999 aims at creating convergence between European higher education programmes in order to eliminate obstacles to the free mobility of students. A key objective has been the introduction of undergraduate and post-graduate levels in all signatory countries, with first degrees no shorter than three years. This has had a great impact on the teaching of conservation. Whilst the conservation education is no longer an independent line of study in its own right, it has provided an opportunity to raise the level of education for conservators in Norway from *storfag* to Masters in line with EnCORE recommendations:*

«The minimum level for entry into the profession as a qualified Conservator- Restorer should be at Master's level (or recognised equivalent). This should be achieved by a period of full-time study in conservation-restoration of no less than 5 years at a university (or at a recognised equivalent level) and should include well-structured practical internships. It should be followed by the possibility of study to Ph.D. level.»

ECCO Professional Guidelines III Basic Requirements for Education in Conservation-Restauration

(see <http://tinyurl.com/866jg>)

The education reform has allowed the Conservation Studies Section to increase the breadth of the education that it offers to students at Oslo University. The new modular system means that students are now able to have greater choice in the courses that they must take to fulfill their credit requirements. In order to complete a Bachelor level education they must complete one hundred and eighty study points of modules within a study programme, thirty

points per semester over three years. Eighty of these points are selected from an obligatory main subject group, forty from a second subject group and forty free subjects.

The Conservation Studies Section, as well as offering *Masters i gjenstands-konservering* and *Masters i kunst-konservering*¹, now offers the undergraduate forty point subject group: *Bevaring og Gjenstandskunnskap*², all of which are offered within the *Arkeologi, kunsthistorie og konservering*³ programme.

- 1 www.uio.no/studier/program/akk-master/presentasjon/
- 2 www.uio.no/studier/emnegrupper/40BEVG/
- 3 www.uio.no/studier/program/akk/presentasjon/

This has allowed the individual modules within *Bevaring og Gjenstandskunnskap* to be open to any student who wants to learn more about the conservation of cultural heritage. The aim of these modules is to educate students who may wish to work within museums, art galleries and other cultural heritage organisations in the principles and ethics of conservation. The modules provide students with sufficient knowledge of preventive conservation so that they are able to implement conservation measures that accord with internationally recognised standards in the cultural institutions that they may join in the future. Completion of the *Arkeologi, Kunsthistorie og Konservering* Bachelor programme including: eighty points in *Arkeologi* or *kunsthistorie* plus *Bevaring og Gjenstandskunnskap* is the prerequisite for students wishing to undertake *Masters i gjenstandskonservering* or *Masters i kunstkonservering*. Uptake to the Masters courses takes place in the fifth semester of the Bachelor education; students wishing to apply must have taken a basic level chemistry course within Oslo University or have passed 3KJ at *videregående skole* before they can apply. Twelve students are accepted on the Master programme, six for each discipline. In their final semester at Bachelor level these students will undertake the *konservering grunnkurs*.

The new *Masters i gjenstandskonservering* and *Masters i kunstkonservering* builds on the solid foundations laid down in the *storfag* by Professor Erling Skaug and Associate Professor Kristín Sigurðardóttir whilst raising its academic level by expanding the scientific teaching. The course length is in effect two and a half years as it includes the *konservering grunnkurs*. Both studies in paintings

gramme at the University of Oslo

conservation and objects conservation are broad in their range of subjects taught and are intended to provide students with sufficient knowledge to practice conservation as soon as they enter the workplace. After completion of the *konserving grunnkurs*, which introduces the student to laboratory practice, documentation, replication of artefacts and technology, the following two year long Masters education is divided into two semesters of taught education, one semester of object based dissertation and one semester of work practice (in the form of an internship). The principle differences in the course are the chemistry requirement, the inclusion of a dedicated conservation analysis course and the teaching of conservation management. The expansion of scientific teaching has gone hand in hand with the expansion of analytical facilities in the section. In 2003 a Fourier Transform Infrared Spectrometer (FTIR) including microscope was purchased, which has recently been upgraded to include a diamond micro stage. In January of this year we have also purchased a hand held x-ray fluorescence device with inert gas flush, one of the first devices of its kind, which can be used within the lab or on site for the identification of the elemental composition of inorganic materials. We hope to be successful in two further applications for funds that we have submitted this year, which would allow us to continue to expand our analytical capabilities.

The former Conservation programme at the University never reached as far as running any higher degree (Hovedfag) programme. The first students have therefore only achieved a lower, Cand. mag/storfag, degree. How would you define the differences in competence achieved with the former Cand. mag/storfag degree and the present Bachelor and Masters degrees?

The *Cand mag/storfag* education, like the present Master degree programme, has produced conservators capable of carrying out remedial treatment on cultural objects. The main difference between the previous and present course is the level of understanding possessed by the students. Courses dedicated to conservation history and ethics, and the role of the conservator within the *Bevaring og Gjenstandskunnskap* subject group at Bachelor level means that students entering the Masters course have a greater understanding of conservation ethics and the role of conservation in the preservation of cultural heritage before they learn about remedial treatment. The inclusion of conservation management modules within the *konserving grunnkurs* and first year of the Master programme increases

the managerial skills of the graduating students; they are better able to manage and prioritise their own work as well as to make strategic decisions concerning conservation priorities. The aforementioned analytical course increases the student's technical competence in carrying out complex analysis of historic material. And of course, for any conservators wishing to continue their education by carrying out PhD research, it is necessary that they first complete a MA degree. The reasons for trying to bring conservation training across Europe up to an MA standard are well described on the website of EnCORE (see www.encore-edu.org/encore) We support these directives and are working to bring the Norwegian training in line with the highest level of standards expected elsewhere in Europe.

What arrangements do you expect will be made for the former students concerning their possibilities in gaining a Masters degree?

In 2005 the Conservation Studies Section applied to the University for a new dissertation-based Master degree in conservation for students who already hold a Bachelor level or *storfag* qualification in conservation. This is in its final stages of approval. It is hoped that we will be able to accept students onto this course for the Spring semester 2007 with an application deadline for the first uptake on the 15th October 2006. Applications must be submitted via the University's application-web pages and must be supported by a project proposal describing the object, conservation treatment process or decay process that will be the focus of the research, the proposed analysis and timetable of work. This must be accompanied by a letter of support from the candidate's employer or institution where they will be carrying out their research or an agreement from the owner of the object or collection where the proposed research will take place covering the period until graduation.

In order to apply for this course, conservators must have completed at least six months work as a conservator within an institution or under the supervision of an experienced conservator within private practice.

The possibility for conservators to upgrade their qualifications to Master level by carrying out a research dissertation provides a route through which the current professional standards recommended by EnCORE can be met. This programme also provides access to PhD research.

Which parts of the present programme do you expect the former students will have to take to successfully complete a Masters degree?

The proposed dissertation-based Master degree in conservation is a 2 year study consisting of: three 10 point taught courses selected from the current modules offered by the Conservation Studies section. These courses will depend on the student's previous education and proposed project. Their selection will be carried out in consultation with the candidate's research supervisor. During the first semester the students will have to complete a ten point «project description» course where they will write and research their proposal in detail. The second semester includes a twenty point course where preliminary investigation or historic research will be carried out in preparation for the thesis and the degree will conclude with the completion of a sixty point (one year) MA thesis. Students will be required to attend the taught courses held at Oslo University and will have access to analytical facilities within the Conservation Studies Section, but will have to conduct the majority of their research within their own institution.

How often will the Masters degree programme run?

Both the current Masters programme and the proposed dissertation-based programme will run every other year. The uptake of the proposed Masters degree will be limited to 2-4 students per uptake due to the limited time available for supervision.

How do you, and will you, market the Conservation programme, concerning both potential new students and potential workplaces?

We are currently looking into a range of possibilities for expanding and marketing the Conservation Studies subject group to a wider audience. As these potential projects are in the early stages of development and subject to funding applications they are the subject of future questions. Tine Frøysaker, *førsteamanuensis*, has however received a substantial grant from the University to undertake a preliminary project investigating the condition of the Munch paintings in the Aula auditorium. This will involve all the members of staff within the section in research on different aspects of the paintings' construction, previous conservation, condition, dirt deposition mechanisms and the climate in the Aula. (See www.hf.uio.no/iakh/forskning/aula)

Masters students will have an opportunity to become involved in the research with the possibility for future Ph.D. research projects. Such a project involving internationally recognised paintings will of course raise the profile of the conservation education at Oslo University. We hope

that both the quality of the students graduating from the conservation studies as well as the interest that these types of projects should generate will help both to attract new students to the programme and to assist graduates in finding employment.

And last but not least: how many new conservation students does the University plan to educate, and how do you consider the working situation for the newly educated conservators?

The Bachelor modules offered within the *Bevaring og Gjenstandskunnskap* subject group have now been offered for over three years. They are well received and it is not unusual for groups of over 30 students to sign up for each module. Not all these students wish to go on to study a Master in conservation. The Master level course is open to up to six paintings conservation students and six objects conservation students every other year. This is similar to the *storfag* numbers. If the employment record of past students is anything to go by, the ratio of graduates finding employment is exceedingly high. Although the University of Oslo has no direct influence over the employment market for conservators it seems that the museum projects and proposed relocations planned for the future will keep any graduating conservator in full employment for quite some time.

Edvard Munchs kunstverk: © Munch-museet / Munch-Ellingsen gruppen / BONO 2005. Foto: © Munch-museet / Svein Andersen

Kort om en nyoppdaget Munch

Biljana Topalova-Casadiego, Ph.D.
Munch Museet

Som bekjentgjort i mediene ble det i mai 2005 avdekket et ukjent maleri, kalt *Tre mannshoder og sittende kvinne*, under Edvard Munchs *Den døde mor og barn* (ca. 1900), som eies av Kunsthalle Bremen. Foranledningen var en konkret henvendelse fra prosjektet *Edvard Munch catalogue raisonné*^b høsten av 2004 med anmodning til Kunsthalle Bremen om å oppdatere informasjonen de hadde om sitt ene maleri av Edvard Munch, *Den døde mor og barn*. Maleriet ble da tatt ut av pynterammen, og en platebeskyttelse på baksiden ble fjernet. Malerikonservatoren oppdaget at det befant seg ytterligere et bemalt lerret under selve maleriet, oppspent på samme blindramme^c. Ifølge opplysningene fra Kunsthalle Bremen må oppspenningen

av begge lerretene mot blindrammen være opprinnelig – og den har ikke vært rørt senere. For å finne ut om det kunne være malt et motiv på dette lerretet ble det røntgenografert i løpet av mars 2005. Det kom da til synne en underliggende komposisjon med tre mannsansikter til venstre og en sittende pike til høyre. Kunsthalle Bremen besluttet å løsne lerretet med *Den døde mor og barn* fra rammen. Det ble spent på en nylaget blindramme, og *Tre mannshoder og sittende kvinne* ble beholdt på den originale blindrammen. Kunsthalle Bremen viste det nyoppdagete bildet for publikum i løpet av sommeren, og Munch-museet lånte og stilte ut maleriet i en 4 ukers periode høsten 2005. I den anledning arrangerte Munch-museet et lite seminar om bildet. Der deltok faglige ansatte ved Munch-museet og Kunsthalle Bremen, samt enkelte eksterne kunsthistorikere og malerikonservatorer med tilknytning til Munch-forsknin-

gen. Enkelte deltagere holdt korte innlegg, men seminaret var først og fremst tenkt som et uformelt forum for diskusjon. Det kom fram at kunstverket har flere stilistiske og ikonografiske likheter med Munch-arbeider fra annen del av 1890-årene, og at Bremen-bildet etter all sannsynlighet er kunstnerens verk.

Avdekkingen av maleriet *Tre mannshoder og sittende kvinne* var en spennende prosess for Kunsthalle Bremen. Den kunne vært grundigere dokumentert, og noe informasjon synes å ha gått tapt. Tre måneder etter selve avdekkingen utarbeidet de en preliminær beskrivelse av maleriet *Tre mannshoder og sittende kvinne* (den inkluderer ikke observasjoner relatert til maleriet *Den døde mor og barn*, siden maleriet da allerede var spent på en nylaget blindramme med *loose lining* på baksiden). Det ble foretatt en vitenskapelig analyse av malingsmateriale fra begge kunstverkene. *Edvard Munch catalogue raisonné*-prosjekten, som holder til i Munch-museet, har i noen grad bistått Kunsthalle Bremen. Maleriet ble grundig fotografert, og en undersøkelsesrapport gir et overblikk over fenomener og problemer knyttet til bildet. Resultatene ble diskutert og overlevert til fagpersonalet ved Kunsthalle Bremen, og vil kunne være til hjelp for å utarbeide en begrunnet strategi ved en mer inngående analyse dersom Kunsthalle Bremen skulle finne det ønskelig på et senere tidspunkt.

Basert på ulike kilder er *curriculum* for maleriet *Den døde mor og barn* følgende: Maleriet ble sannsynligvis vist for publikum første gang i Dioramalokalet i Kristiania i 1900. I april 1903 var maleriet utstilt på Paul Cassirers utstilling i Hamburg, og i 1904 skal maleriet ha blitt solgt på en utstilling i Wiener Sezession. Første eier av maleriet antas å ha vært Karl Reininghaus. Sally Falk kjøpte maleriet våren 1917, sannsynligvis av Fritz Gurlitt^d. I april 1918 fikk Paul Cassirer bildet fra Sally Falks samling. *Den døde mor og barn* havnet i Kunsthalle Bremens samling i 1918, innkjøpt fra Paul Cassirer.

Gerd Woll har inkludert en *case-study* om Bremen-maleriet i en artikkel som skal publiseres i en Munch-antologi på Universitetsforlaget i begynnelsen av 2006.

biljana.casadiego@kie.oslo.kommune.no

Noter:

- a. Akseptert som autentisk av Munch-museet og Gerd Woll (leder av *Edvard Munch catalogue raisonné*-prosjekten) etter et seminar om det nyoppdagete Bremen-maleriet i Munch-museet 5. september 2005.
- b. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Munch-museet, Kaare Berntsen AS og Galleri Faurschou, som i løpet av 2006 skal utarbeide en katalog over alle Munchs malerier. Prosjektleader er Gerd Woll, øvrige medarbeidere er konserver Biljana Topalova-Casadiego og konserver Petra Pettersen, assistent Anne-Birte Ras-

mussen og konserver Biljana Topalova-Casadiego. Prosjekts hjemmeside: www.munch-raisonne.com

- c. En konserveringsrapport i Kunsthalle Bremen viser at det ble observert et annet lerret under *Den døde mor og barn* alt i 1977. Det ble ikke gjort noe tiltak den gang, og heller ikke fulgt opp senere.
- d. En illustrasjon av kunstverket finnes i første nummer av *Das Kunstblatt*, Berlin 1917, med Fritz Gurlitt oppgitt som eier.

Om verket:

Kunstner: Edvard Munch

Arbeidstittel: «*Tre mannshoder og sittende kvinne*»

Eier: Kunsthalle Bremen

Teknikk: Tilsynelatende oljemaling på lerret

Signert: Nei

Mål: H: 90 x B: 100 cm

Mange av deltakerne bodde ved stranda i Scheveningen, noen trikkestopp fra konferansesenteret. Det var deilig å gå en tur langs strandpromenaden etter en lang dag inne.

14 th Triennal Meeting ICOM-CC, september 2005, Haag Nederland

«Our cultural Past – Your Future»

Kjersti M. Ellewesen

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Det fjortende møtet i ICOM-CC ble avholdt i Haag 11.–16. september i fjor. Nesten 900 konservatorer fra 75 land deltok i arrangementet, noe som utrolig nok ikke bød på organisatoriske problemer hvis man ser bort fra trafikk-kø på vei til diverse museer onsdag. Organisering er noe nederlendere kan! De fleste foredrag startet på anvis tid, og vi ble godt informert om endringer i programmet. Alle rom hadde oversettere til to språk, slik at dersom man mestret engelsk, fransk eller spansk kunne man få med seg alt.

Halve mandag og halve onsdag ble alle 900 samlet i plenum for å diskutere møtets hovedtema; hvordan involvere publikum og samfunn i konservering. Det ble ved forrige møte i Rio de Janeiro nedsatt en egen arbeidsgruppe, «Task Force on Public Engagement in Conservation», med Simon Cane som koordinator. Diskusjonene handlet både om å åpne opp vår profesjon overfor publikum og kolleger, «raise our gaze from the objects», ved informasjon og kommunikasjon, men også om hvordan vi skal jobbe for kommunikasjon med politikere og pengefolk. Det ble fremført flere eksempler på utstillinger av konservatorens arbeid, og disse hadde alle blitt svært vellykkede arrangementer.

Et gjennomgående tema under hele møtet var nødvendigheten av å endre fokus fra de magiske tall til en mer holistisk tilnærming. Selv om den største gruppen av museumsbrukere kommer i fremtiden, er den eneste måten å sikre at samlinger overlever å demonstrere at de dekker et behov for publikum idag. Det er ikke konservatorer som bestemmer verdien av gjenstandene, men samfunnet. Møtets mantra ble «ISMA», arabisk for å lytte. Etter et svært fargerikt foredrag av inderen Amareswar Galla den første dagen der ordet ble brukt, ble det gjentatt flere ganger under diskusjoner og foredrag under hele uken. «ISMA, you know... ISMA!» Viktigheten av å lytte ble særlig tydelig i saker der en konservator hadde jobbet i den 3. verden. Steder blir satt på UNESCOs liste som bevaringsverdige, men hva betyr det for folket som bor der? Er det noen som spør dem hva de vil bevare og hvordan? Simon Warrack holdt et svært interessant foredrag om hvordan han restaurerte en Buddha i Angkor Wat, en Buddha som fremdeles er i bruk og betyr svært mye både for lokale og tilreisende. Han fortalte hvordan han jobbet bare på en side av gangen, slik at mennesker kunne be foran skulpturen, og hvordan han reiste rundt til ulike religiøse ledere for å få deres velsignelse for og mening om hvordan de skulle gjøre det. Verdien i tingen ligger ikke i tingen selv, men i hva den betyr for menneskene som er knyttet til den.

Min museumsutflukt gikk til Gemeentemuseum i Haag. Museet er tegnet av den nederlandske arkitekten Berlage. For å skape balanse og harmoni ble designen basert på et rutenett av kvadrater med sider på 1,1 meter. Mål på alt fra korridorer til montere er basert på tallet 11. Til bygningen av museet ble det produsert egne mursteiner som kunne tilpasses dette rutenettet, med mål på 5.5 x 11 x 22 cm. Mer info: www.gemeentemuseum.nl

Risikoanalyse og katastrofeplanlegging ble også diskutert i plenum. Et av innleggene her kom fra Tyrkia der 96 % av landet ligger i en jordskjelvsone. Nevra Ertürk presenterte enkle og gode forholdsregler i magasin og utstilling for å minimalisere skadene ved jordskjelv.

Alle arbeidsgrupper var representert med mange gode talere, og preventiv konservering selvfolgtelig med flest. Det ble blant annet presentert et relativt nytt produkt på markedet som måler lyspåvirkning, en lysindikator som heter Light Check®. Det er små, enkle strips dekket av et lysensensitivt middel. Stripsene henges ved siden av gjenstanden slik at de får samme lyseksposering. Fargen endrer seg og den totale eksponeringen i lux kan avleses.

Artikler jeg anbefaler å lese fra arbeidsgruppen for preventiv konservering er *A paradigm shift for preventive conservation, and a software tool to facilitate the transition* av Waller/ Michalski og *Conservation of exhibitions: Making a maintenance program work* av M. Reuss. I sistnevnte beskrives en database som ble laget ved det etnografiske museet i Leiden for å forenkle vedlikeholdet av de perman-

ente utstillingene. Databasen er fokuseret på lysnedbrytning, og museets gjenstander ble plottet inn med totale tålte lysverdi. Montre og hyller ble spesifisert med lysmengde, og databasen ville regne ut hvilke gjenstander som kunne brukes hvor i utstillingen. Uansett hvor gode hjelpemidler vi har, vi kommer ikke unna diskusjonen om bruken av gjenstandene kontra redusert levetid. Men med dette hjelpe-middelet får man i hvert fall tall og fakta å forholde seg til under diskusjonen. Dette arbeidet hadde flere interessante aspekter, les artikkelen selv!

I alt var vi 7 deltakere fra Norge. De andre ville sikkert ha fokuseret på helt andre ting fra møtet, men dette er altså noen av inntrykkene som sitter igjen hos meg. Andre inntrykk, pene bilder og sladder kan dere se i avisene fra møtet på <http://icom-cc2005.org/Documents/ICOM-CC2005-Congress-Newspaper.pdf>

Neste møte blir avholdt i Delhi i september 2008. Det er bare å begynne å spare!

k.m.ellewsen@khm.uio.no

Bevaring av kulturminner

Rolf Duus

Standard Norge

Det er satt i gang et europeisk arbeid med å utvikle standarder for bevaring av kulturminner. Arbeidet foregår i regi av den europeiske standardiseringsorganisasjonen (CEN) hvor alle EU- (inkludert EU-søkerlandene) og EØS-landene er medlemmer, totalt 29 land. I CEN er det opprettet en komité, CEN/TC 346 Conservation of Cultural Property som har ansvaret for at det utvikles standarder for kulturminner og kulturvern. Italia har ledelsen av arbeidet. Norsk deltagelse og oppfølging koordineres av Standard Norge. Standardiseringsarbeidet vil bidra til å harmonisere en europeisk felles strategi for bevaring av kulturminner.

Det er behov for standarder innenfor konservering av kulturarv for å kunne definere krav til bevaringsarbeid, noe som skal være til hjelp for forvaltning og private oppdragsgivere. Det er viktig å delta i det europeiske standardiseringsarbeidet for å påvirke dette slik at norske interesser blir ivaretatt.

Konservering og behandling av kulturminner og gjenstander utføres av et stort antall forskjellige virksomheter som restaureringsfirmaer, installasjonsfirmaer, flyttebyråer, små og mellomstore virksomheter som produserer teknologiske instrumenter for kontroll og analyse, prøvelaboratorier m.fl..

Standardisering skal bidra til å

- redusere kostnadene til diagnostisering og bedre sammenligningsgrunnlaget for anbud i forbindelse med konserverings- og bevaringsarbeid
- gi presis og egnet informasjon om hvilke diagnostiske studier som bør utføres og dermed unngå fordyrrende utredninger
- bidra til sammenlignbare data av god kvalitet til bruk ved bevaring av kulturminner blant annet ved at det utvikles standardiserte prøvels- og analysemетодer
- fremme informasjonsutveksling nasjonalt og internasjonalt.

Arbeidet i CEN/TC 346 er organisert i fem arbeidsgrupper: WG 1 «General Aspects and terminology», WG 2 «Materials constituting the artefacts», WG 3 «Conservative works», WG 4 «Environment», WG5 «Transportation and packaging methods», og vil spesielt omhandle:

- utvikling av en felles europeisk terminologi relevant for flyttbare og faste kulturminner og for materialer, nedbrytningsprosesser og bevaring av kulturminner/-gjenstander.
- veileddning for metodisk innsamling av kunnskap om kulturminner/-gjenstander, nedbrytningsprosesser og bevaring
- prøvels- og analysemетодer for å diagnostisere og karakterisere kulturminner/gjenstander og deres konserveringstilstand med hensyn til utendørs og innendørs miljøparametere
- prøvels- og analysemethoder (i laboratoriet og i felt) for evaluering av metoder som brukes i konserveringssammenheng
- prøvels- og analysemethoder for evaluering av konserveringsbetingelser innendørs, særlig standardisering av transport og innpakningsmetoder i forbindelse med utstillinger og utveksling av kunstverk.

Det er opprettet en norsk referansekomité til å følge opp og koordinere norsk deltagelse i arbeidet. Det er norsk deltagelse i alle arbeidsgruppene med unntak av WG 3 som ennå ikke er satt i gang. Standard Norge er sekretariat for den norske referansekomiteen og mottar tilskudd fra Miljøverndepartementet til drift av sekretariatet.

Det er planlagt å avholde et informasjonsmøte 30. mars 2006 om standardiseringsarbeidet i CEN/TC 346 for blant annet å etablere et nettverk for behandling av forslag til standarder slik at det tas hensyn til norske synspunkter. Et slikt nettverk vil også være nyttig for å sikre at standardene blir tatt i bruk. Møtet avholdes hos Riksantikvaren.

Er du interessert i å delta på informasjonsmøte send påmelding til Rolf Duus, Standard Norge, e-post: rdu@standard.no

NKFs forbundsråds møte 2005

Anne Håbu, nestleder NKF-N

Anja Sandtrø, styremedlem NKF-N

Forbundsrådmøtet (FR-møtet) ble holdt i Kulturens Hus i Helsinki 10. juni 2005. Forbundsrådordfører (FO) Tina Kramer (NKF-DK) ledet et hyggelig og effektivt møte. Av faste poster inngikk presentasjon av FOs regnskap for 2004 og budsjett for 2005, årsrapporter fra samtlige medlemsland, rapport fra Meddelelser om Konservering og rapport fra ECCO

Når det gjelder Meddelelser om Konservering (MoK) er det innført »peer review», så langt har ordningen blitt benyttet på to artikler. Ordningen vil kunne føre til økte utgifter dersom det utbetales honorar, fordelen er at man får en kvalitetssikring, publiseringen får høyere status, og det gis mulighet til å søke støtte fra flere fond. Antall utgivelser ble tatt opp til diskusjon. Innkjøpspris og portoutgifter har ført til en belastning av seksjonenes budsjett. Det ble besluttet at det i 2006 kun skal utgis ett nummer av MoK, med samme mengde innhold som to utgaver. Denne prøveordningen skal evalueres i 2007.

Andre saker som ble drøftet var forslag til endringer av Forbundsrådets Stadgar samt utkast til retningslinjer for kongresser i NKFs regi. Retningslinjene ble vedtatt etter en kort debatt og noen språklige rettelser, endringene av Forbundsrådets Stadgar vedtas under forutsetning av at de vedtas på årsmøtene i seksjonene.

NKFs felles hjemmeside ble diskutert. Det ble i 2004 opprettet en webgruppe med webansvarlige fra seksjonene. De har til nå hatt to møter. Webredaktør Jens Aagaard (NKF-DK) og Tina Kramer skal lage et forslag til oppgradering av hjemmesiden og søke fondsmidler før webgruppen skal møtes igjen. Det er ønskelig med større aktivitet på hjemmesiden, og medlemmer fra alle seksjonene oppfordres til å komme med innspill.

Lars Björk (NKF-S) orienterte om den neste kongressen i regi av NKF. Den skal finne sted i Stockholm høsten 2006, med tema »Smuts». Dette er et spennende og vidtfavnende emne som er relevant innen alle grener av konserveringsfaget.

Den nordiske videreutdanningen i NKFs regi var også på dagsordenen. Det skal utarbeides retningslinjer for kursene som skal ta utgangspunkt i retningslinjene for NKFs kongresser. Disse skal fremlegges på Forbundsrådmøtet i 2006. Det ble også besluttet at kursene skal holdes hver 3. år, ikke hvert 2. år som tidligere. Det neste kurset vil være i Finland i 2007.

Under Eventuelt kom den finske seksjonen med et forslag om et felles nordisk initiativ for å lage et medlemskort til NKFs medlemmer. De har selv benyttet medlemskort i flere år, og foreslo at de andre seksjonene skulle gjøre det samme. Medlemskortet vil kunne lages med et felles design basert på NKFs logo. I fellesskap vil seksjonene jobbe for å gi medlemmene adgang til museer til redusert pris ved fremvisning av kort.

Den norske seksjonen ønsket å vite hvilke retningslinjer som ligger til grunn for valg av redaktør/redaksjon i MoK. Disse var ikke helt definerte, men det var enighet om at hvert medlemsland kan velge en nasjonal representant til redaksjonen i MoK. Denne representanten kan sitte i redaksjonen i 3 år – med mulighet for gjenvang. Redaksjonsgruppens medlemmer avgjør internt hvem som skal ha redaktørstillingen.

Etter at alle sakene på dagsordenen var gjennomgått ble NKFs Forbundsrådmøte 2005 erklært hevet. Flertallet av deltagerne fulgte Forbundsrådets kotyme og gikk ut og spiste middag sammen på en restaurant i Helsinki sentrum.

Få adgang til NKF-DKs hjemmeside, inkludert Jobbørsen

For å få full adgang til NKF-DKs nettside må du skaffe deg et brukernavn og passord. Dette gjør du ved å:

1. Trykke på «Klik her», til høyre for «Glemt brugernavn eller adgangskode?» på NKF-DKs hjemmeside www.nkf-dk.dk

2. Tast inn din e-postadresse i det lille vinduet og trykk så på «Send» knappen.
3. Du vil deretter motta en e-post med brukernavn og passord slik at du kan logge deg inn på nettsiden.

ECCO – oppsummering 2005

Tanja Reed

Aust-Agder Kulturhistoriske museum

Møtevirksomhet

ECCO General Assembly (GA) 2005 tok plass den 11. mars på Comité Economique et Social Européen i Brüssel. Styret hadde tre møter i løpet av 2005, to ordinære: Napoli, Italia, 18.–19. juni og Brüssel, Belgia, 22.–23. oktober. Det ekstraordinære styremøtet tok plass i Dinant, Belgia, 21. – 22. januar 2006. Det ekstraordinære styremøtet var et todagers »Brainstorm» møte hvor forskjellige aspekter ved ECCO organisasjon og videre arbeid ble diskutert. ECCO GA 2006 vil ta plass den 3. mars i Brüssel. De forskjellige arbeidsgruppene har hatt møter i løpet av året enten i sammenheng med styremøter eller individuelt.

Samarbeid med andre organisasjoner

- ECCO har fortsatt sitt nære samarbeid med ICOM-CC og ICCROM gjennom 2005. Det er særlig på områdene Education og Legislation ECCO har engasjert seg med både presentasjoner og møtevirksomhet.
- ECCO jobber sammen med ENCoRE for å lage en «outline» for konserveringsyrket for å lage en profil som kan brukes for å lobbyvirksomhet innen European Directive for Professional Qualifications. Et forslag til en felles profil for ECCO og ENCoRE ble votert på under ECCOs GA i mars 2005. Det viste seg dessverre at det ikke var mulig å få med denne profilen i direktivet, men det ble besluttet at ECCOs arbeidsgruppe skulle fortsette arbeidet sammen med ENCoRE for å utbedre profilen og finne frem til en felles profil for, i første omgang, Masters utdannede konservatorer. Det har vært flere møter med ENCoRE gjennom året.
- ECCO har et ønske om å bli tettere knyttet til ICOM sentralt. ECCO har derfor søkt om å bli offisiell partner med ICOM. Det er ennå ikke mottatt svar på denne søknaden.

Utadrettet virksomhet

ECCO gir ut en årsrapport til sine medlemmer. Årsrapporten for 2005 vil bli sendt ut snarest. Rapporten er noe forsiktig da det har vist seg ennå vanskeligere enn ved tidligere år å få tilsendt årsmeldinger fra våre medlemmer. Det har blitt produsert en informasjonsfolder som skal brukes som PR ved konferanser og møter m.m. for å spre informasjon om ECCO til interesserte.

Det arbeides også med å lage en informasjonspakke som kan gis til interesserte (eksterne og medlemmer), potensielle nye medlemmer, pressen og nye styremedlemmer.

ECCOs styremedlemmer har også deltatt ved forskjellige nasjonale og internasjonale konferanser og paneldebatter i løpet av året.

Kontakt med nye EU-land

ECCO har satt opp kontakter med Ungarn, Slovenia, Polen og kommende EU medlem Bulgaria. Delegater fra disse landene vil bli invitert til ECCOs GA. Vi har også mottatt interesse fra konserveringsmiljøet på Malta og i de Baltiske statene.

Forandringer i medlemsmassen i 2005

ECCOs GA 2005 voterte inn ett nytt medlem: Komora Restauratora fra den Slovakiske republikk. I løpet av året mistet ECCO 4 medlemmer: UKIC, IPC og SSCR fra Storbritannia og VeRes fra Nederland. Både de Britiske og den nederlandske organisasjonen er opplest og nye sammenslårte nasjonale organisasjoner er under opparbeidelse. ECCO har mottatt søknader fra begge de to nye organisasjonene om medlemskap. Den Britiske organisasjonen ICON vil ikke være offisiell før ECCOs GA 2006 i mars så deres søknad vil ikke være klar før årsmøtet i 2007. Den nederlandske organisasjonen Restauratoren Nederland har søkt om medlemskap og søknaden vil bli behandlet på årsmøtet i mars.

Arbeidsgrupper

ECCO har tre aktive arbeidsgrupper: Education, Qualification, Practice; Professional profile og Legislation (Apel follow-up).

Det finnes også andre arbeidsgrupper som blir satt sammen for kortere prosjekter, forundersøkelser og lignende. ECCO mottar mange henvendelser hvor organisasjonen er ønsker som samarbeidspartner, men i mange tilfeller er det ikke mulig å involvere seg. Det kan være av forskjellige årsaker, større prosjekter blir tatt opp til votering på årsmøtet. Arbeidsgrupper og interne prosjekter kommer i gang etter henvendelser og ønsker fra medlemsorganisasjoner.

Om mer informasjon angående ECCO ønskes så ta gjerne kontakt med tanja.reed@aaks.no

Agenda til ECCOs generalforsamling 2006

ECCO AISBL

European Confederation of Conservator-Restorer's Organisations

AGENDA – General Assembly

9.00 am, Friday 3 March 2006

Conseil Economique & Social Européen (CESE)

Rue Béliard 99, B-1040 in Brussels, Belgium

1. Adoption of the Agenda

2. Adoption of the Minutes of the General Assembly 2005

3. Election of Tellers

4. Report by the President on activities 2005

5. Ongoing and Future Activities

5.1. Profile of the profession in collaboration with EN-CoRE

5.2. Meetings and contacts with other organisations

5.3. ECCO Reports 2005

5.4. ECCO Website

6. Application of New Members

6.1. Report by Sub-Committee

6.2. Election of New Members

7. Budget

7.1. Report by the Treasurer on results 2005

7.2. Report by Auditor(s)

7.3. Proposals of the Treasurer for the budget 2006

7.4. Adoption of the results 2005 and the budget 2006

7.5. Election of Auditors

7.5.1. External Auditor

7.5.2. Member Auditor

8. Strategic Plan 2006

8.1. Report on results from Extraordinary Committee Meeting

8.2. Presentation of a reviewed Strategic Plan

8.3. Adoption of the Strategic Plan

9. Report by Working Groups

9.1. Education, Qualification, Practice

9.2. CEN, Standardisation on Conservation of Cultural Property

9.3. Legislation, APEL follow-up

10. Election of new Committee

10.1. Discharge of Committee, vote

10.2. Number of Committee Members

10.3. Resigning of Members

10.4. Candidatures

10.5. Election

11. National Reports

12. Any other business

Annonsér i Norske Konserves

Kontakt Katrine Strandskogen Scharffenberg,
E-post: katrice.scharffenberg@khm.uio.no
Tlf: 22 85 95 64

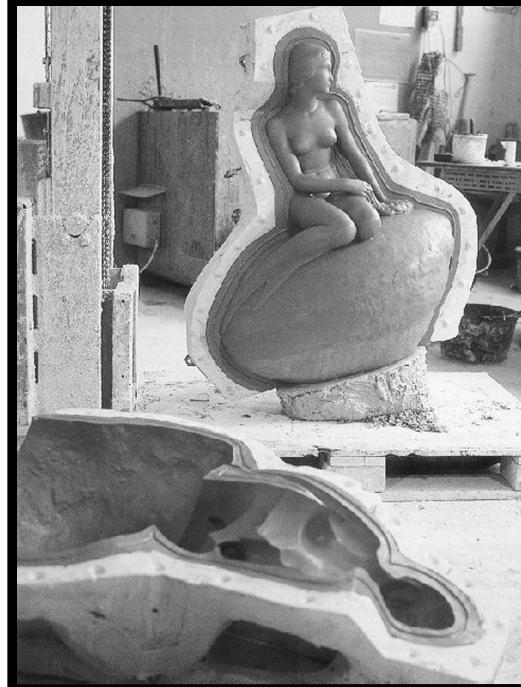
EXEL Fine Art

- et sikkert valg...

**EXEL Fine Art er Norges ledende transportør
av kunstgjenstander**

- Vi tilrettelegger og gjennomfører transport av alle typer kunst – i inn- og utland
- Vi tilbyr lagring av kunst, produksjon av transportkasser og annen type pakking
- Vi tilbyr gunstig forsikring gjennom Norges ledende forsikringsmeglere
- Vi tilbyr praktiske og økonomiske logistikklosninger tilpasset Deres behov
- Vi tilbyr rådgivning og veiledning knyttet til alle typer transportbehov
- Vi yter profesjonell bistand ved installasjon og montering av utstillinger

EXEL
Gladengveien 17
Postboks 6641 Etterstad
0607 Oslo
Telefon: 23 24 36 00
Telefaks: 23 24 36 02
E-post: fineart@exel.no

WILH. WILLUMSEN AS

**Postboks 6, 1321 Stabekk
Tlf. 67 10 21 20
Fax 67 10 21 30**

**RÅSTOFFER TIL INDUSTRIEN
FORMSILIKON
IMPREGNERINGSMIDLER**

spesialist

Brodins rammeverksted

Brenneriveien 9B, 0182 OSLO. Tlf: 22 20 17 90.

K·E·M

Kunstnernes Eget Materialutsalg A/L
Brenneriveien 9 b, N-0182 Oslo
tlf +47 2332 6940
fax +47 2336 0202
www.kem.no

Lascaux Restauro

Adhesives Adhesive Wax Synthetic Resins Varnishes Celluloses
Natural Resins Solvents Climate Control Tools and Equipments

Norske Konserves 1/2006
ISSN 0804-3817

Returadresse:

Norske Konserves
c/o Ingrid Grytdal Eilertsen
Sørligata 44
0577 Oslo

